

Çevre Etiği:

(Felsefe Ansiklopedisi Maddesi olarak yayımlanmıştır.)

Çevre etiği ya da çevreci etikler olarak adlandırılabilir etik kuramlar, 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Çevre problemleri insan yaşamının bütün alanları ile doğrudan ilintili ve yaşam alanımızın ayrılmaz bir parçasını oluşturduğundan kayıtsız kalmamayacak bir problemler yumağı olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü bu problemler insanın ne ürettiği ve ne tükettiğiyle, nerde ve nasıl yaşadığıyla doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca, çevre problemlerinin politik yapıyla, uluslararası ticaretle, ekonomik zenginlikle, yoksullukla, bilimle ve teknoloji ile bağlantısı düşünüldüğünde bu problemlerin bütünü gözönüne almadan çözülebilmesi olanaksız görünmektedir. İnsanoğlunun doğa ile uyum içinde yaşamak ve doğadan ihtiyaçları oranında yararlanmak yerine onu kirletmeye, sömürmeye, onu yoketmeye başlamasıyla ciddi global sorunlar başgöstermiştir. Küresel iklim değişiklikleri, canlı türlerindeki yapısal dönüşümler, ozon tabakasındaki aşınma, kimyasal atıkların transferleri esnasında tahrip edici çevre felaketleri ortaya çıkmıştır. Bu durum insan yaşamını ve doğal dünyayı ciddi biçimde tehdit ettiğinden son yıllarda uluslararası sözleşmelerin de başlıca konularından birini oluşturmaktadır. İnsanın diğer canlı türleriyle olan ilişkileri ve bu ilişkilerden ortaya çıkan olumsuzluklar da son yıllarda sıkça dile getirilir olmuştur.

Çevrenin tehdit altında olduğu kabulü 20. yüzyıla dek insanlararası ilişki türlerinden biri olarak tanımlanan etik bu kez doğa ile insan ilişkisi için kullanılmak istenmiştir. Bu ilişkinin ne ölçüde mümkün olabileceği sorunu hemen hemen tüm düşünürlerin bu konuyla hesaplaşmak zorunda kalmalarına yol açmıştır. Böyle bir etik mümkünse bile, tek taraflı bir ilişki türü olacak ve bu da ilişkide “çevre”nin nasıl bir noktada durduğunu, doğru bir şekilde belirlemeyi gerektirecektir. Dolayısıyla çevre etiği ile ilgili bir başka tartışmalı nokta da bu alanın geçerliliği sorunudur. Klasik etik anlayışı insanlararası ilişkileri birbirlerine karşı davranış düzeyinde inceler. Yeni bir söylemle ortaya çıkmaya çalışan çevre etiği kendini bir ölçüde bu tanıma yaklaşıyor olsa da, incelediği ilişkinin, doğa-insan ilişkisinin niteliği açısından çevre etiği herşeyden önce bir geçerlilik temellendirilmesine gereksinim duyar.

Genel olarak düşünülduğünde, “çevre etiği”nin insanın doğayla, ya da geniş anlamda kendi dışındaki dünya ile nasıl ilişkide bulunması gerektiğini incelediğini söyleyebiliriz. Tarihsel olarak, çevre etiğinin konusunu genellikle vahşi doğal alanlar, bu alanlarda yaşayan vahşi hayvanlar, organizmalar, ekosistemler ve biyolojik çeşitlilik oluşturmalarına rağmen özellikle son yıllarda insanın içinde yaşadığı yakın çevresi ve bu çevreyle kurduğu yakın ilişki de çevre etiğinin konusunu oluşturmaktadır. Etik ise felsefenin bir alt disiplini olarak, ne yapılması ya da yapılmaması gerektiği hakkında genel bir bilgi sağlar. Nasıl yaşamalıyız? Ne yapmalıyız? Hangi davranışlarımız doğru ya da yanlıştır? Ahlaki anlamda zorunluluklarımız neler olmalıdır?... gibi sorular etiğin konusunu oluşturur. Çevre ve etik sözcüklerini yeniden bir arada getirecek olursak; çevre etiğini, insanın içinde yaşadığı çevreyle, onun doğal dengesini bozmadan, nasıl bir ilişki geliştirmesi gerektiğini araştıran bir felsefe disiplini olarak tanımlayabiliriz.

Bir felsefe disiplini olarak çevre etiğinin söylemi öncelikle yaşanan çevre sorunlarına kamuoyu dikkatini çekmek üzerine kuruludur. Bu boyutuyla çevre etiği bir eylem etiği olarak da adlandırılmaktadır ve uygulanan çevre politikalarının takipçisidir. Çevre etikçileri insanoğlunun ve doğanın sürdürülebilir geleceğini tehdit eden politikaların çevre duyarlılığı bilincini gölgelemesini engellemek isterler. Bu bağlamda bilimdeki ‘ilerleme’ ile elde edilen bilginin pratikte teknoloji olarak kullanılmasından kaynaklanan sorunlar da çevre etikçilerinin temel konularındandır. Çevre sorunlarına artan ilginin doğal bir sonucu olarak bu konunun çözümüne yönelik çevre etiği görüşleri oldukça farklılaşmıştır. Ancak, tüm bu farklılaşmalara rağmen hepsinin ortak ilgisinin çevre sorunlarının en aza indirilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Felsefe tarihi açısından ise insanın doğayla ilişkisi çok eski bir problemdir: İlkçağlardan itibaren insan hem akıl sahibi, hem de ahlaki bir varlık olarak tanımlanmıştır. İnsanın bu özellikleri onun diğer canlılar karşısında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasına olanak sağlamıştır. İnsanın bu ayrıcalıklı konumu **Stoacı** felsefede olumlu anlamda kullanılarak, insanın kendisini doğadan ayırmasına değil, tam tersine onunla bütünleşmesine yarayan bir olanak olarak ele alınmıştır. **Aristoteles** ve

daha sonra da **Thomas Aquinas** ise “doğal hukuk” olarak adlandırılan yaklaşımlarında varolan herşeyin bir potansiyele sahip olduğuna ve bu potansiyeli ortaya çıkarma, kendini gerçekleştirme amacı güttüğü argümanına dayanır. Örneğin, bir mısır sahip olduğu potansiyeli büyüyerek, besin değeri taşıyarak, kendini yeniden üreterek ve sonunda bir ağaca dönüşerek ortaya çıkarır. Aristoteles insanın da böyle bir potansiyele sahip olduğunu ancak insanın büyüme ve kendini yeniden üretme potansiyelini de kapsayan entelektüel, ahlaki potansiyellerinin de var olduğunu söyler. Bu durumda, ahlak, insan doğasının bir ifadesini, ahlaki tutumlar da ahlaki erdemlerin bir dışavurumunu ifade eder ve bu erdemlerin gelişmesine katkıda bulunur. İşte erdem sahibi bir varlık olarak insan, klasik felsefecilerin ileri sürdüğü gibi sadece akıl sahibi bir varlık değil, değerlere sahip, başka deyişle değerlerle örülmüş kompleks bir canlı olarak da düşünülmektedir.

İnsanın doğayla ilişkisi sadece felsefenin konusu olarak kalmamış; dinsel metinlerde de yer almıştır. Eskiçağ dinlerinde (Budizm, Zerdüştlük, vb...) doğanın mistik boyutuna vurgu yapılırken, insan doğanın dilinden ancak asgari bilgeliklerden pay aldığı ölçüde anlayabilmektedir. Semavi dinlerde (Hristiyanlıkta ve İslam) insan doğanın bir parçası olmaktan çok onun adeta sahibidir de. Doğanın bütün güzellikleri insanın kullanımına sunulmuştur.

Doğanın insanın karşısına konulması anlayışı 16. ve 17. yüzyılda **Bacon** ve **Descartes**'in aklı tek yetke olarak kabullenmeleri ile bambaşka bir boyuta, aydınlanmacı tavrın meşhur dualizmine taşınmıştır. Artık, aklını kılavuz edinen insan doğada mistik değil hesaplanabilir, formüllere aktarılabilir mekanik bir dünyanın efendisi olarak dolaşmaktadır. Doğanın cömertçe sunduğu imkanlar, bilimsel ilerlemenin, kısacası teknolojinin deney sahası olmuştur. Bu durum çevre etikçilerini teknolojiyle olan ilişkilerini en aza indirgeme çabasına yöneltmiştir. Her ne kadar aralarında insanı ve doğayı baskı altına almayan bir teknoloji-insan ilişkisini benimseyenler varsa da genel eğilim teknolojinin yıkıcı etkisinden kurtulmaktır. Ekolojik görüşler Bacon ve Descartes'la başlayan herşeyin “akıl” yoluyla tasarlandığı kuramsal bilgiden ziyade sezgisel bilgiyi, insanın doğayla duygusal bağına da önem verdiler. Bu anlamda Rousseau ile Romantiklerin etkisi altındadırlar.

Çevre etiğinin kavramsal sınırlarının kesin olarak çizilememesi ve bireysel kullanıma açık olması dolayısıyla pek çok çevre etiği görüşü ortaya çıkmış, bir anlam ve kavram kullanımını göreceliğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Buna karşın hepsinin birleştiği ortak nokta insan-doğa ilişkilerinin ahlaki yönünün vurgulanması ve insanın doğal çevreye, diğer varlıklara karşı sorumluluk duygusu geliştirmesi gerektiği düşüncesi olmuştur. İnsanmerkezci etiklerin doğayı dışta bırakmaları ve doğayı insanın kullanımına sunmaları, doğaya karşı bir yükümlülük geliştirmek bakımından yetersiz kalmaları çevreci etik kuramlarının ortaya çıkmalarına yol açmıştır.

Çevre etiğinin felsefenin bir disiplini olarak bilimsel/akademik alana taşınmasının 1973 yılında resmen başladığını söyleyebiliriz. 1973’de **Peter Singer** *Animal Liberation*’ı, **Arna Naess** *Inquiry* dergisindeki ilk makalesini ardarda yayınladılar. **Richard Sylvan Routley** tartışmalara olan ilgiyi doruk noktasına taşıyacak sorusunu 15.Dünya Felsefe Kongresi’nde, Varna’da sordu: “Yeni bir etiğe, Çevre(cı) Etiğe ihtiyacımız yok mu? Bu soru 1979 yılında **Eugene G. Hargrove**’un “Çevre Etiği” (*Environmental Ethics*) dergisini yayınlamasıyla yepyeni kapıları açtı.

Tartışmaların odak noktasını önceleri holistik (bütünlükçü) mi yoksa bireyci yaklaşımla mı işe başlamak gerektiği oluşturdu. Örneğin, Toprak Etiği savunucuları bireylerden çok toplulukların ya da bütünün yapısının önemini vurgularken, Hayvan Hakları savunucuları ise bireyin (tek tek tür üyelerinin) korunmasına ağırlık verdiler. Bu tartışmaların temel eksenini belirleyen düşünürleri ve kuramlarını kısaca problem bazlı olarak sıralamak istiyoruz:

Çevre etiği kuramları, çoğu kaynakta, Arne Naess’in derin ekoloji görüşü (Deep Ecology) ile başlatılır. Öyle ki, bu görüş aslında 20. yüzyılda tartışılmaya başlanmadan önce **Henry David Thoreau** tarafından 19. yüzyılın ortalarında *Walden* adlı eserinde dile getirilmişti. Thoreau eserinde sanayileşme ile gözü dönen insanın, doğanın bütün şiiresel yanını, estetik özelliklerini bir kenara atarak bir metre demiryolu için yüzlerce ağacı acımadan kesmesini lanetler. İnsanların doğayı duyma yetenekleri ile entellektüel

kapasiteleri arasında birebir ilişki vardır. Sivil İtaatsizlik doktrinin de önde gelen temsilcisi sayılan Thoreau, insanların doğaya karşı değil onun içinde olmalarını 2 yıl 2 ay 2 günlük Walden eylemini yaparak sloganlaştırır: “Doğada yaşadım ki öldüğümde yaşamadığımın farkına varmayayım.” Thoreau Walden gölü kıyısında kendi elleriyle, emeğine yabancılaşmadan yaptığı kulübesinde tek başına yaşar. Doğanın sundukları dışında insanın başka hiçbir eksiği olmadığını gösterir bizlere. Thoreau’nun haklı ününden hareketle derin ekolojik görüşü **Naess** ile değil **Thoreau** ile başlatabiliriz.

Naess, Thoreau’nun tecrübesini daha analitik bir yaklaşımla şematize eder: Derin ekoloji doğanın kendisiyle bizatihi ve aracısız bir pratiği etik sayan görüştür. Doğa ile kurulacak böylesine yakın, spiritüel hatta romantik bir ilişki insanı hem kendisine hem de insanın çevresinde kendinden olmayan türdeki canlılara yakınlaştıracaktır. İnsan doğaya karşı daha duyarlı olacaktır. Birey olarak yaşamını, toplumun varlığını, doğadaki yerini hazır bulduğu bilimsel tanımlarla değil birebir sorgulayacaktır. Bu türden bir doğal bilinçlilik durumu kişiyi hedonistik duygularından, sadece kendi yaşamını düşünme bencilliğinden kurtaracaktır. Zira, derin ekolojiye göre biosferdeki canlılar bireyleri oldukları doğanın parçası olmak açısından eşittir. İnsanın çevresine, doğanın elementlerine vereceği zarar kendisine verdiği zarardır. Buna dayanarak derin ekoloji sadelik yaşamını önerir: Sadelik! Sadelik! Sadelik!

İlk kavramsal anlamdaki eleştiriler ve kuramlar sorunların başgösterdiği Amerika’da ortaya çıkmıştır: **Giffrod Pinchot** doğal kaynak korumacılığı (*conservation*) kavramını ortaya ilk atan düşünürdü. Gereksiz doğal kaynak kullanımında bireyi değil çoğunluğun yararını düşünen faydacı bir anlayışı oturtmaya çalıştıysa da onu izleyen **George Perkins Marsh** 1864 yılında yazdığı **Man and Nature** (İnsan ve Doğa) adlı yapıtında ekolojik argümanların pek çok temel dayanaklarını ortaya koymuştur. Marsh’a göre doğa insanlara tüketilsin diye değil, yararlanılsın diye verilmiştir. Ancak insanlar doğayı dengede tutmanın yolunu öğrenmek yerine onu “sömürmek” yolunu seçmiştir. Marsh sömürü düzeninin yok edilmesini tekil insanı aşan bir düzlemde, güçlü şirketlerin hükümetlerce kontrolünde gördü.

Thoreau'nun yaban doğanın değerini yüceltme çalışmalarından daha ileri giden **Muir** insandan arınmış, insan eli değmemiş bir doğayı, "kutsal bir tapınak olarak doğa"yı düşünmemiz gerektiğini ileri sürdü.

Paul W. Taylor, insanların diğer canlı varlıklar karşısında özel bir üstünlüğünün olmadığı düşüncesiyle öğretisini kurarken ödev olarak kabul edilmesi gereken dört kural belirledi. (1) Kötülük Yapmama Kuralı (*The Rule of Nonmaleficence*) :Organizmaları öldürmeme, bir türün nüfusunu ya da biyotik topluluğu yok etmeme ve onlar için zararlı olacak eylemlerden kaçınma ödevini içerir. (2) Müdahale Etmeme Kuralı (*The Rule of Noninterference*) : Tek yanlı olarak organizmaların özgürlüğünü kısıtlama ve biyotik topluluklar, ekosistemler ve tek tek organizmalara genel bir "elini sürmeme" politikasıdır. (3) Sadakat Kuralı (*The Rule of Fidelity*): Yabani hayvanların insanlara duyduğu güveni suistimal etmeme, hayvanları aldatmama ve yanıltmama, onlara karşı dürüst olma ödevini kapsayan bu kurala örnek olarak avlama ve tuzağa düşürmenin doğaya saygı bağlamında yasaklandığını söyleyebiliriz. (4) Telafi Edici Adalet Kuralı (*The Rule of Restitutive Justice*) : Bir ahlaksal aktör (insan), bir hayvana ya da bitkiye karşı davranışında bir ahlak kuralını çiğnediğinde ve adalet dengesini altüst ettiğinde aralarındaki adalet dengesini yeniden kurma görevini yükler. Böylelikle Taylor, doğadaki tüm canlıların birbirlerine karşı sorumluluklarını yaşamı sürdürme bağlamında bilince taşımaktadır. Ona göre, **bir çevre etiği kuramı, insanın doğal ekosisteme ve yabanıl yaşam topluluklarına karşı davranışlarının nasıl olması gerektiğini ortaya koyacak bir ahlaksal ilkeler sisteminin temellerini hazırlamak zorundadır. Bu da doğal dünya içinde insan uygarlığının yerinin belirlenmesiyle yakından ilgilidir.**

İnsanları yaban şeyler olmaksızın yaşayabilenler ve yaşayamayanlar olarak ikiye ayıran **Leopold**'a göre kendisi gibi olanlar için, bir yaban kazı görme fırsatını yakalayabilmek televizyon izlemekten daha değerlidir. Leopold kurduğu **toprak etiğinin** modern eğilimlere açık bir başkaldırma içinde olan bir azınlık dışında kalanlarca kabul görmeyeceği konusunda umutsuzdur. Bu nedenle işe etik denilen şartlanmanın anlamının genişletilmesi ile başlar. Kaynak korumacılığında yapılan bunca propaganda ve eğitim çalışmasına rağmen çok az ilerleme kaydedilmesi düşündürücüdür ve bu çalışmaların

temelinde bir eksikliğe işaret eder. Ona göre eğitim ekonomik öz-çıkarın dikte ettiklerinin dışında hiçbir fedakarlık istememektedir. Leopold insanın ancak görebileceği, hissedebileceği, anlayabileceği, sevebileceği, inanabileceği bir şeyle etik ilişki içinde olabileceğini öngörerek ekosistemi bir piramitle şematize eder. Böylelikle, topluluğun sınırları toprak yüzeyini, bitkileri, hayvanları ya da hepsi birlikte toprağı (*soil*) içerecek biçimde genişletilir. Bu genişletme etik bir gereksinimin sonucu olmaktadır. Leopold'un holistik toprak etiğı, doğanın kullanımını salt ekonomik bir problem olarak görmekten çok etik, estetik ve aynı zamanda ekonomik açıdan da uygunluğunun incelenmesini talep etmektedir. Biyotik topluluğun bütünü, istikrarını ve güzelliğini korumak toprak etiğinin nihai normu olarak karşımıza çıktığına göre bir eylemin yanlışlığı ve doğruluğunun ölçüsü de bu olmaktadır. Bu ölçünün toplumsal vicdana dönüştürülmesinin imkanı da bu ölçüyü temel alan bir eğitimden geçecektir. Böylesi bir eğitim toprağı sevgi, saygı ve hayranlık telkin edici bir eğitim olacaktır.

Murray Bookchin'in çevre etiğinin temel ekseni ise ekolojik problemlerin kaynağını öncelikli ya da doğrudan bir biçimde toplumsal kökenli görmesidir. Ekolojik bozuklukların nedenlerini toplumdaki ve insandan soyutlayarak açıklamaya çalışmak çevresel bozuklukların temel kaynağı olan çok uluslu şirketleri, Devlet faktörünü ve ideolojileri problemin dışına itmek anlamına gelecektir. Bu kuram bize bir yüzyıl önce yaşamış olan Marsh'ı hatırlatıyor. Zira, Bookchin'in adı daha da ünlenerek günümüz anti-küreselleşme hareketlerine ve anarşik çevre hareketleri ile *Yeşil Politika* doktrinine konu olmuştur. **Toplumsal Ekoloji** (Social Ecology) toplumdaki hiyerarşik yapının insan tarafından doğayla olan ilişkisine de yansıtıldığını öne sürer. Bir ekosistemin kendi içsel dinamiklerinde kalınarak açıklanması yerine, onun devingen yapısının ve tarih ile, ereklilik anlayışının da hesaba katılarak bir kompleks olarak algılanmasından yanadır. Bookchin toplumsal ekoloji kuramı ile insan ile doğa, toplum ile insan, toplum ile doğa karşıtlıklarından ortaya çıkan ekolojik krizi çözmeye yönelik bir kuram sunmaktadır. Toplumsal ekoloji bir yandan toplum ve doğa arasındaki farklılıkları öte yandan da toplum ve doğanın ne denli iç içe geçtiğini göz ardı etmeden, doğanın nasıl aşama aşama toplumun içine sızdığını araştırır. İnsansız doğa (birinci doğa), insan öznesinin kontrolü altına almaya çalıştığı doğa (ikinci doğa) olmak üzere bir ayırmadan bahseder.

Peter Singer hayvan hakları hareketinin manifestosu haline gelen **Animal Liberation** (Hayvanların Özgürleştirilmesi) adlı eseriyle, ‘acı’nın kötü olduğunu temel ilke olarak ortaya koyar. Herkes acıyı ve dolayısıyla kötüyü en aza indirmekle yükümlüdür. İnsanlarla hayvanların acı ve hazları eşit ölçüde göz önünde tutulmalıdır.

Tom Regan, The Case for Animal Rights (Hayvan Hakları Lehine Savunma) adlı çalışmasında ise Singer’dan bir adım öne geçerek faydacılık yerine duyarlıkçı (sentientism) bir etik anlayışı kurma denemeleri yapmaktadır. Bu duyarlıkçı yaklaşım **yaşam öznesi** kavramını içerir. Yaşam öznesi olmak başka varlıklara yararlı olmalarından ve başkalarının çıkarlarından nesnesi olmalarından mantıksal olarak bağımsız bir biçimde, inanca ve arzuya; algıya, belleğe ve kendi geleceği de dahil bir gelecek duygusuna; acı ve haz duygusunu da içeren duygusal bir yaşama; kendi iyiliği için bir çıkara; kendi arzu ve amaçlarını gerçekleştirmek için eyleme girişme yeteneğine; zaman içinde bir psiko-fiziksel kimliğe; kendileri için iyi ya da kötü bir yaşantı dünyası anlamında bireysel bir mutluluğa sahip bütün varlıkları kapsayacak şekilde tanımlanır. Bu ölçütü karşılayan her varlık özsel bir değere (*inherent value*) sahiptir.

Yaşama öznesi kavramı yerine “yaşama iradesi” olgusunu ortaya koyan bir başka çevreci düşünür **Albert Schweitzer**’dir. Schweitzer’e göre iyiliğin özü yaşamı korumak, geliştirmek ve yaşamın en yüksek olanaklarının gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktır. Kötülüğün özü ise yaşamı yıkmak, yaşama zarar vermek, yaşamın gelişmesine engel olmaktır. Schweitzer buradan etiğin temel ilkesinin canlı olan her şeyin yaşamına saygı olduğu sonucuna varır. Buradan çıkacak ilk etik sonuç canlı varlıkların öldürülmemesi gereğidir. Ancak filozof daha gerçekçi bir açıdan yaklaşarak doğadaki besin zincirinin evrendeki yaşama iradesinin kendisiyle çeliştiği sonucuna varır. Onun yasakladığı şey gereksiz öldürmelerdir. Peki buradaki kriter ne olacaktır? Schweitzer’e göre bir canlıyı öldürmek konusunda açık bir düşünceye sahip olmak gerekir. Bir canlının yaşamına düşüncesizlikten değil, spor olsun diye değil (örneğin; avcılık) kaçınılmaz zorunluluk hallerinde son verilebilir. Schweitzer bu noktada ilkel toplumlarla uygar toplumlar arasında bir ayırım da yapar. Antropolojik araştırmalar ilkel toplulukların çevreyle

uyumlu, hayvanları, bitkileri ve kayaları sanki canlıymış gibi ele alan çevremerkezci bir etikleri olduğunu gösterir.

Çevrecilik, buraya kadar anlatılanlarda kendini savunamayan varlıkların (canlı ve cansız) haklarını savunan bir takım insanların düşünce ve eylemleri olarak anlaşılabilirken bu anlayışı daha da genişleterek ekoloji bilimi verileri ışığında soruna yaklaşan **Garrett Hardin**'in de görüşlerine yer vermek gerekir: Hardin, yardımseverliği ve nüfus artışından dolayı mağdur durumda olanları (açlıktan ölenleri) korumamak, kollamamak gerektiğini düşünür. Utiliteryenliğin doruklarında cankurtaran sandalına yüklenen insanları düşleyen Hardin'in ekoloji bilimine dayanarak kurduğu, pek de insanı değer merkezi olarak ele alamayan teorisi özetle budur.

Sorunun varolma-yokolma noktasında değil insanın doğasının bir sorunu olduğunu düşünen **Rudolf Bahro** ise kapitalizmin temel dinamiklerini kıyasıya eleştirir ve "imha edici, yayılcı karakterin yerleştiği sanayi uygarlığının toplumu tüketime endekslemesi"nin sorgulanması gerektiğini söyler. İnsan-doğa ilişkisinin ise özneliğin ve uygarlık biçimimizin yeniden kurulması ile mümkün olabileceğini dile getirir.

İnsanın doğayla olan ilişkisinin yeniden kurulmasının ancak **insanın doğayla bir sözleşme yapmasıyla** mümkün olabileceğine ilişkin görüşleriyle dikkat çeken **Michel Serres**'e göre; doğa bizden ve bizim kendi aramızda yaptığımız sözleşmelerden önce de vardı ve bizden sonra da (eğer biz onu yok etmezsek) varolacaktır. Descartes'tan beri aklın doğa üzerinde kurduğu egemenlik ve sahiplenme duygusu doğada geri dönüşü olmayan tahripler yaratmıştır. Doğaya hakkını teslim edecek, doğal olanla ilişkilerimizi yeniden düzenleyecek, insan-doğa bağının kurulması zamanı gelmiştir.

Konuyu birey açısından ele almaktan çok toplumun baskın öğeleri boyutunda geliştiren ve bu noktada anılması gereken bir başka düşünür kuşkusuz **Karl Heinrich Marx**'tır. Marksizm istisnasız her insanın insanca yaşamı ve gelişmesini sağlayan bir sosyal üretim biçimini savunan sosyal toplum anlayışını öngördüğünden, çevre sorununu gerçek dünyadan ve yapısal ilişkilerden soyutlanmış, kendi başına bağımsız bir konu

olarak ele alma yoluna gitmemiştir. Aksine konuya toplum yapısı ve yapısal ilişkiler içinde yaklaşmanın zorunluluğu üzerinde durmuştur. Marksist düşüncede doğal kaynakların kullanımı çoğunlukla kapitalist sınıfın üretim güçlerini sömürsü çerçevesi içinde ele alınmıştır. Marksist çevre etiği, eleştirisini çevre-insan ilişkisinin belli sınıfların ekonomik çıkarlarına göre düzenlenmiş olmasına yöneltir.

“Çevre Krizinin Tarihi Kökenleri” adlı makalesiyle sorunun dini, felsefi, bilimsel, teknolojik temeline dikkat çeken **Lynn White**’a göre çevre krizinin temelinde belli sınıfların ekonomik çıkarları değil, makro düzeyde, insan-merkezli (anthropocentric) yahudi-hristiyan geleneği yatmaktadır. White’a göre sorunun bilimsel ve teknolojik temelleri olmakla beraber, geniş bir perspektiften bakıldığında batı medeniyetinin “doğaya hükmetme” anlayışından kaynakladığı görülür.

Baskın öğeler kavramını kullanarak kendi etiğini kurmaya çalışan bir başka çevre etiği denemesi de **Ekofeminizm**’dir. Cinsiyet ayrımcılığı ve “erkek akıl”ın baskın gücünün (dominance) , insanın doğaya uyguladığı güç ile paralel olduğunu savunan ekofeministlere göre indirgemeci bir çevre etiği yerine sosyo-ekonomik koşulların hepsini gözönüne alan çoğulcu bir etik çıkar yol olabilir.

Eray Yağanak*

Güncel Önkal*

* ODTÜ Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi

* ODTÜ Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi

KAYNAKLAR ve OKUMA ÖNERİLERİ

- Clare Palmer, **Environmental Ethics**, ABC-CLIO, Oxford, 1997.
- Robert Elliot, **Environmental Ethics**, Oxford Uni.Press, Oxford, 1995.
- David Pepper, **Modern Environmentalism: An Introduction**, Routledge, New York, 1996.
- J. Baird Callicott, **In Defence of The Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy**, State University of New York Press, Albany, 1989.
- R.G. Collingwood, **Doğa Tasarımı**, Çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara, İmge Yayınları, 1999.
- Hasan Ünder, **Çevre Felsefesi, Etik ve Metafizik Görüşler**, Ankara Doruk Yayınları, 1996.
- Michael Boylan, **Environmental Ethics**, New Jersey, Prentice Hall, 2001.
- Özdemir, İbrahim.: **The Ethical Dimension of Human Attitude Towards Nature**, The Ministry of Environment of The Republic of Turkey, Ankara, 1997.
- J. Baird Callicott (Ed.), **Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology**, Prentice Hall, 2001.